

מבט על, גיליון 1061, 27 במאי 2018

דינמיקה ישנה-חדשה: מה השתנה ביחסי ישראל-טורקיה?

גליה לינדנשטראוס וברקאי גולן

הדינמיקה המוכרת וגם זו החדשה, כפי שהן באות לידי ביטוי במשבר הנוכחי בין ישראל לטורקיה, הן בראש ובראשונה סימן ברור לכך שהיחסים עצמם נתונים על כף המאזניים, לא רק רמת הייצוג הדיפלומטי. ניתן לטעון כי ישראל הצליחה, במובנים רבים, למצוא פיצוי ליחסים המתדרדרים עם טורקיה ביחסים משופרים עם מדינות אחרות – קפריסין, יוון, ערב הסעודית ומצרים, וכן הודו. עם זאת, אנקרה מתגלה כיריבה עיקשת, המקשה על ישראל בזירה הבינלאומית. מבקרי הסכם הנורמליזציה בין ישראל לטורקיה, שנחתם ביוני 2016 כחלק מיישוב תקרית המשט, צודקים באומנם שהוא לא מימש את ציפיות שני הצדדים ממנו. אולם, פחות משכנעת היא טענתם שלולא נחתם ההסכם, המצב בין ישראל לטורקיה היה טוב יותר. בדיעבד מתברר, כי המחיר שישראל שילמה על הסכם הנורמליזציה היה מוגבל, וכך גם יתרונותיו, לפחות בטווח הקצר, היו מוגבלים.

בעקבות העברת שגרירות ארצות הברית מתל אביב לירושלים ובמחאה על הרג מפגינים פלסטינים במהלך העימותים עם צה"ל בגבול רצועת עזה, טורקיה החזירה את שגרירה מישראל ומארצות הברית. כן הורתה אנקרה לשגריר ישראל בטורקיה לצאת זמנית מהמדינה. ישראל השיבה באותה מטבע ודרשה כי הקונסול הכללי הטורקי שנמצא בירושלים (וממונה בעיקר על היחסים עם הפלסטינים בגדה המערבית ובעזה), יעזוב את הארץ. בנוסף דרש משרד החוץ הטורקי כי הקונסול הכללי של ישראל באיסטנבול יוחזר לישראל להתייעצויות.

שלוש פעמים בהיסטוריה של היחסים הבילטרליים, ב-1956, ב-1980 וב-2011, טורקיה יזמה הורדה בדרג היחסים הרשמיים. בעת הנוכחית לא הורד רשמית דרג הייצוג הדיפלומטי, אך החזרת שגריר טורקיה מארצות הברית היא ממד נוסף, המסמן את חומרתו של המשבר הנוכחי. טורקיה אמנם מפגינה זה עשרות שנים אהדה למאבק הפלסטיני ומותחת ביקורת על ישראל בכל מקרה של התלקחות של הסכסוך, אולם מאז כהונתו השנייה של רג'פ טאיפ ארדואן כראש ממשלה ב-2007, הביקורת על מדיניות ישראל הפכה נפוצה יותר. ארדואן אף נפגש ב-15 למאי השנה בלונדון עם נציגים של קבוצת החרדים הקטנה והאנטי-ציונית - 'נטורי קרתא'.

השימוש שעושה ארדואן במשבר עם ישראל כדי לחזק את מעמדו, הן בטורקיה והן בעולם המוסלמי, הוא ביטוי לדינמיקה חוזרת ונשנית. טורקיה מתקרבת לבחירות בזק שיתקיימו ב-24 ביוני 2018. בשורות מפלגת הצדק והפיתוח (AKP) ניכרת דאגה ממשית מכך שחל כרסום בתמיכת הציבור בה, בעיקר בשל הפוטנציאל למשבר כלכלי. לפיכך, קריאתו של ארדואן לקיום עצרת באיסטנבול, ביום שישי הראשון של חודש הרמדאן, ב-18 במאי, וכן הרטוריקה החריפה נגד ישראל שנשמעה בעצרת זו, נראים כחלק ממסע הבחירות שלו לנשיאות ושל מפלגת ה-AKP לבחירות לפרלמנט. ניואנס חדש נוסף הקשור במתחים ובתחרות על ההשפעה בעולם הסוני, הוא הבעת התסכול של ארדואן ממדינות מוסלמיות אחרות, ובמיוחד מדינות ערב (קרי ערב הסעודית

(ומצרים), על כי לא הקימו קול צעקה רם דיו נגד ישראל בגין ההרוגים הפלסטינים בהתנגשויות בגבול ישראל-עזה. מפלגות האופוזיציה מצדן, המודעות לאהדה בקרב הציבור הטורקי הרחב למאבק הפלסטיני ולשימוש הפוליטי שעושה ארדואן במתיחות עם ישראל, קראו גם הן לנקוט צעדים חמורים נגד ישראל, כמו החזרת השגריר הטורקי לצמיתות כדרך לאתגר את ארדואן ואת מפלגתו.

הקריאות בממסד הפוליטי הישראלי ובכלי תקשורת ישראליים להכיר ברצח העם הארמני, לתמוך בכורדים (אם כי בכורדים שמחוץ לטורקיה, בעיקר בצפון עיראק ובצפון סוריה), וגם להחרים את התיירות לטורקיה – אף הן אינן חדשות. החידוש הפעם הוא דגש על גישת "מידה כנגד מידה" כלפי טורקיה – הן ברטוריקה והן בפעולות של ממשלת ישראל. הגישה החדשה, המעבירה את המסר כי "מי שגר בבית זכוכית, שלא יזרוק אבנים", הושמעה בראשונה על ידי משרד החוץ הישראלי ביולי 2017, ונועדה להפנות את תשומת הלב למדיניותה של טורקיה ולפעולותיה נגד האוכלוסייה הכורדית שלה עצמה, כמו גם להתנהלות הטורקית בצפון סוריה ובקפריסין.

במהלך מבצע "צוק איתן" (2014) ברצועת עזה, ישראל דחתה תיווך טורקי להפסקת אש, אם כי הסיוע ההומניטרי של טורקיה לפלסטינים התקבל בברכה – כל עוד תואם עם ישראל. על רקע המתיחות הנוכחית בין שתי המדינות, יש להניח שישראל תתקשה יותר לשמר את ההבחנה בין מעורבות פוליטית והומניטרית מצד טורקיה. על פי דיווחים בתקשורת, ישראל סירבה לבקשה טורקית להנחית מטוס כדי לפנות פצועים פלסטינים. ישראל גם צופה בחשדנות גוברת באירוח פעילי חמאס בטורקיה; לפי ירושלים, חלקם קשורים לזרוע הצבאית של הארגון.

למרות שהיחסים בין ישראל לטורקיה מאופיינים בתלות הדדית מסוימת, במובן זה ששתי המדינות חולקות אינטרסים שניתן לקדם באמצעות היחסים הבילטרליים ביניהן, בימים אלה רק מעט מהאינטרסים מתכנסים לכדי מכנים משותפים. התכנית המוצעת לבנות צינור גז טבעי מישראל לטורקיה לא התממשה עד כה, ומאמצי השיקום בעזה, שיכולים היו להיות אינטרס משותף, אינם מתקדמים כהלכה. בנוסף, למרות שעוצמת האיום הנשקף מדאע"ש ביחס לטורקיה פחת ולמרות השיתוף המודיעיני המסוים במידע להיאבק בארגון (על פי שר המודיעין הישראלי), לא נוצרה בין המדינות קרבה, כמו זו שיצר האיום מסוריה בשנות התשעים. בהקשר הסורי הנוכחי, שתי המדינות אמנם אינן מתחרות על השפעה, שכן טורקיה מתעניינת בעיקר בצפון סוריה ואילו מעייניה של ישראל נתונים בראש ובראשונה לדרום סוריה, אולם ישראל אינה רואה בעין יפה את שיתוף הפעולה בין טורקיה לאיראן, בין אם זה המתקיים בסוריה, כמו גם את הביקורת הטורקית על החלטת נשיא ארצות הברית דונלד טראמפ לסגת מהסכם הגרעין עם איראן.

התלות ההדדית בולטת במיוחד בתחום הכלכלי. התייחסויות בתקשורת בישראל הדגישו באחרונה את חשיבות אפשרות הטיסה מעל המרחב האווירי הטורקי שממנו נהנית חברת התעופה הישראלית אל על. סוגיה נוספת שהוזכרה היא הכמות הגדולה של נפט מיובא המגיעה לישראל באמצעות מכליות דרך הנמל הטורקי ג'יהאן. טורקיה, שלה עודף מסחרי בסחר עם ישראל, מעוניינת לשמור על רמת הייצוא לישראל (בשנת 2017, מתוך 4.3 מיליארד דולר של סחר הדדי, 2.9 מיליארד היו יצוא טורקי לישראל ו-1.4 מיליארד היו יצוא מישראל לטורקיה). בנוסף, משאיות טורקיות מגיעות באניות העוגנות בנמל חיפה ומשתמשות בכבישים ישראליים להובלת סחורות לירדן ומשם מזרחה. נתיב חיפה-ירדן סייע לטורקיה להתגבר על אבדן של כמה נתיבי

סחר בשל מלחמת האזרחים בסוריה והמתיחות הטורקית-מצרית. ב-2017 נרשמה עלייה של כמעט 30 אחוזים לעומת שנת 2016 במספר התיירים הישראלים שביקרו בטורקיה (380 אלף), וקו תל אביב-איסטנבול הוא אחד מקווי התעופה הרווחיים ביותר של חברת התעופה הטורקית טורקיש איירליינס. ב-2015 הוסיפה הרשות לענייני דת הטורקית (Diyanet) את מסגד אל-אקצא לתוכנית העלייה לרגל שלה, וב-2017 ביקרו בירושלים כ-40,000 תיירים טורקים.

ביטויי הדינמיקה הישנים והחדשים כאחד, הניכרים במשבר הנוכחי, הם בראש ובראשונה איתות ברור לכך שהיחסים עצמם נתונים על כף המאזניים, לא רק רמת הייצוג הדיפלומטי. אפשר לטעון כי במובנים רבים, ישראל הצליחה למצוא פיצוי להידרדרות היחסים בינה לבין טורקיה בקשרים הפורחים עם קפריסין ויוון, שיתוף הפעולה השקט עם ערב הסעודית ומצרים, וכן בגידול הייצוא הצבאי להודו. ועדיין, אנקרה מתגלה כיריבה עיקשת, המקשה על ישראל בזירה הבינלאומית, למשל ביוזמה לכנס, רק בששה החודשים האחרונים, שני מפגשים יוצאי דופן של הארגון לשיתוף פעולה אסלאמי (OIC) בסוגיית ירושלים. מבקרי הסכם הנורמליזציה שנחתם בין ישראל לטורקיה ביוני 2016 במטרה ליישב את הסכסוך ביניהן בעקבות תקרית המשט, צודקים בטענתם שההסכם לא מימש את ציפיות הצדדים. עם זאת, טענתם כי אלמלא נחתם ההסכם המצב בין ישראל לטורקיה היה טוב יותר, משכנעת פחות. בדיעבד, המחיר שישראל שילמה על הסכם הנורמליזציה היה מוגבל, אך גם הרווח ממנו, לפחות בטווח הקצר, היה קטן.